

Софийски университет „Св. Климент Охридски”

Богословски факултет

Катедра: Практическо богословие

Професионално направление „Религия и теология“ – 2.4.

научна специалност „Източно църковно пеене“

ЕЛИЦА СЛАВЧЕВА ХРИСТОВА

**ОСМОГЛАСНАТА СИСТЕМА НА „БОЛГАРСКИЙ
РОСПЕВ” В СТИХОВЕТЕ НА ПСАЛОМ 140:1-2 ОТ
СКИТСКИТЕ ИРМОЛОГИИ**

АВТОРЕФЕРАТ НА

ДИСЕРТАЦИЯ

ЗА ПРИСЪЖДАНЕ НА ОБРАЗОВАТЕЛНАТА И НАУЧНА СТЕПЕН

ДОКТОР

Научен ръководител:

Доц. Димитър Димитров

София, 2012 г.

Дисертационният труд е обсъден и насочен за публична защита от катедра „Практическо богословие“ при Богословския факултет на СУ „Св. Климент Охридски“ на 11 май 2012 г.

Дисертацията съдържа 202 страници и се състои от предговор, въведение, три глави, заключение, използвана литература и приложение. Използваната литература съдържа 130 източника на български и чужди автори, както и интернет публикации, а в основния текст има 49 нотни примера.

1. АКТУАЛНОСТ НА ТЕМАТА

Богословските научни разработки в областта на православната църковна музика у нас се появяват едва в средата на XX век, най-вече в творчеството на Петър Динев. За съжаление единични остават и до днес опитите в тази посока. Музиколозите – медиависти много активно разработват теми, свързани с църковната музика, но разбираемо – с акцент върху историографските, палеографските и музикалнотеоретичните проблеми. Това състояние на тази част от практическото богословие, от една страна създава сериозни трудности пред изследователя, а от друга – открива огромно поле от научни проблеми, които очакват своето разработване. Проблемите се появяват още на езиково равнище и достигат до дълбинните пластове на богословското познание.

Този труд е една крачка в посока формулиране на някои проблеми и възможен вариант за тяхното изследване и разрешаване.

Православната музика притежава огромно богатство от напеви. Естествено е българската научна мисъл да се концентрира именно върху изследване на онези от тях, които са били или са част от българската църковнопевческа практика.

Още през XIX век, изследователи в областта на църковната музика обръщат внимание на песнопенията, носещи обозначението „болгарский роспев“. Авторите на едни от най-задълбочените и систематични разработки в областта на църковната музика, разкриват достойнствата и значимостта на „болгарский роспев“ като самостоятелен напев на Православната църква. В България се търсят, но досега не са открити образци от този напев.

Една част от ръкописите на Скитските ирмологиони, открити от Елена Тончева през 1969 г. в гр. Букурещ са изследвани

от самата нея. Цялостно изследване върху осмогласната система на „болгарский распев“ досега не е правено. Именно това провокира избора на тема.

2. ЦЕЛИ, ЗАДАЧИ, МЕТОДОЛОГИЯ И ОЧАКВАНИ РЕЗУЛТАТИ

Целта на дисертационния труд е да се направи анализ на песнопенията върху стиховете на Псалом 140:1-2 от Скитските ирмологиони, на базата на който да се изведат основните принципи на осмогласната система на „болгарский распев“.

Изследването е интердисциплинарно, което предопределя и поставянето на задачите и резултатите от тяхното разрешаване.

Задачите, които се поставят са:

- Да се извърши анализ на научните изследвания по темата;
- Да се разгледа темата в исторически контекст;
- Да се изведат систематическите проблеми в темата, свързани с осмогласието – като основен закон в църковната музика; с химнографията; с проблеми на музикалната теория, музикалния език и др.;
- Да се изведе методология за изследване на православната монодийна музика;
- Да се изведат теоретични проблеми, свързани с изследването на монодийната църковнопесенна практика.

Научната методология, която се използва при решаване на поставените задачи е свързана със средствата на музикалнотеоретичната, компаративната методика, квинтативния метод и др.

Резултатите от изследването трябва:

- да представят практиката на „болгарский роспев“ в контекста на историческите и систематическите обусловености и взаимовръзки, в които тя се е развила;
- да представят цялостен подробен анализ на осмогласната система на „болгарский роспев“ според избрания конкретен музикален материал;
- да предложат методика за изследване на православната монодийна музика;
- да покажат прилагането на тази методика спрямо друга музикална система и възможностите, които тя дава за изследване и изучаване на православната монодийна музика;
- да се изведат някои проблеми на музикалнотеоретичната наука, които имат важно значение при изследването на православната църковна музика.

3. ОБХВАТ И СТРУКТУРА НА ДИСЕРТАЦИЯТА

Предмет на дисертацията са песнопенията на „болгарский роспев“ от Скитските ирмологиони - ръкописи от XVII-XVIII век, наречени така по името на лвовския манастир „Голям Скит“ в с.

Манява, днес в пределите на Украйна, в който са създадени. Ръкописите съдържат песнопения за целия богослужебен кръг. Тяхното богатство дава основание и на най-големия изследовател на тази музика - Елена Тончева, още през 1981 г. да нарече *Манастирът Голям Скит – школа на „болгарский роспев“*. Въпреки извършените изследвания досега, никой не е направил цялостна характеристика на осмогласната система на „болгарский роспев“.

Дисертационният труд е структуриран в три глави, които обхващат както следва:

- Първа глава разглежда някои аспекти и проблеми свързани с „болгарский роспев“. Очертава достиженията в областта на църковното музиковедие, посветено на изследването на „болгарский роспев“. Представят се подробни сведения за контекста, в който се развива тази църковнопесенна практика. Извеждат се основни проблеми на музикалния език, музикалната терминология в областта на православната църковна музика. Поставят се нотационни проблеми и се дава тяхното възможно решение.
- Втора глава съдържа анализ на конкретния музикален материал. Подробно се анализират основните характеристики на осмогласната система – музикален строй, обем и конструкция на гласовете, ритмоинтонационни особености, структурнокомпозиционни особености на мелоса. Систематично се извеждат особеностите както на всеки отделен глас, така и на взаимовръзките между гласовете.
- Трета глава се спира на проблема за писмения екзегезис и устната практика, като се извеждат основни принципни положения. Представя се приложената в изследването методика, като чрез метода на сравнението са представени

нейните възможности и приложение към монодийната православна църковна музика. В края, на базата на извършеното изследване са направени изводи.

4. СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИЯТА

Предговор	4
Въведение	5
Глава първа	
„Болгарский роспев” – аспекти и проблеми	11
1. Някои аспекти в изследванията върху „Болгарский роспев”	11
1.1. Прот. Иван Вознесенски – най-ранният систематизиран поглед върху „Болгарский роспев“	11
1.2. Добри Христов: „Кое е истинското българско черковно пеене?“	17
1.3. Приносът на Елена Тончева в изследванията на „Болгарский роспев“	19
2. „Българското“ и българската църковна музика	22
3. Осмогласието на „болгарский роспев“	26
4. Исторически сведения и химнографски особености на Скитските ирмологиони	30
4.1. Скитските ирмологиони в исторически контекст	30
4.2. Химнографски особености	35
4.2.1. Връзка на Скитските ирмологиони с византийската и поствизантийската химнография	35

4.2.2. Скитските ирмологиони и традицията на византийския исихазъм	38
4.2.3. Скитските ирмологиони и химнографската традиция в Руската православна църква	40
4.2.4. Езикът на Скитските ирмологиони	42
5. Обем и описание на изследвания мелодически материал	44
6. Терминологични проблеми	48
7. Нотация. Проблеми на транскрипцията	50

Глава втора

Основни характеристики в осмогласната система на „Болгарский распев“ според стиховете на Псалом 140:1-2 от „Скитските ирмологиони“	60
---	-----------

1. Музикален строй	60
2. Обем и конструкция на гласовете	64
2.1. Първи глас	65
2.2. Втори глас	67
2.3. Трети глас	71
2.4. Четвърти глас	73
2.5. Пети глас	74
2.6. Шести глас	76
2.7. Седми глас	78
2.8. Осми глас	80
3. Ритмоинтонационни особености	84
4. Отношения между стиха и композиционно-структурните особености на мелоса	107

Глава трета

Теоретични проблеми в изследванията на монодийната църковнопесенна практика	117
--	------------

1. Писменият екзегезис и устната практика – проблеми и	
---	--

насоки	117
2. Методика на изследването и нейното приложение	120
2.1. Определяне обема на мелодическата линия и извеждане на звуковисочинната поредица, изграждаща конкретното песнопение	121
2.2. Определяне на опорните точки на мелодическата линия	122
2.3. Структурни елементи на мелодията	123
2.4. Ритмоинтонационни особености	130
2.5. Отношения между стиха и композиционно-структурните особености на мелоса	133
2.6. Приложение на методиката	135
Заключение	138
Използвана литература.....	141
Приложение.....	153

5. СЪДЪРЖАНИЕ НА ПЪРВА ГЛАВА

„БОЛГАРСКИЙ РОСПЕВ“ – АСПЕКТИ И ПРОБЛЕМИ

Първа глава започва с кратък обзор на изследванията върху „болгарский роспев“, направен в т. **1. Някои аспекти в изследванията върху „Болгарский роспев“**.

В т. **1.1. Прот. Иван Вознесенски – най-ранният систематизиран поглед върху „Болгарский роспев“** спирам вниманието си върху изследванията на руските дореволюционни богослови, като отделям най-голямо внимание на изследователския труд на прот. Иван Вознесенски, дал най-ранния систематизиран

поглед върху „болгарский роспев“. В своите научни трудове той прави техническо построение на разпева. Голям дял от изследването на прот. Вознесенски е посветен на въпроса за произхода на „болгарский роспев“. Тук той излага исторически данни, прави сравнителни анализи в подкрепа на своята теза, че този напев има български произход и е свързан с българското църковно пеене. Фактът, че и до днес не са открити образци на „болгарский роспев“ от периода преди появата на киевското петолинейно писмо само потвърждава необходимостта от продължаване на изследванията и търсенията на ръкописи, които да потвърдят или отхвърлят изказаните научни хипотези.

В т. 1.2. **Добри Христов: „Кое е истинското българско черковно пеене?“** изследването се концентрира върху „болгарский роспев“ и българската национална идея в края на XIX и нач. на XX век. То се спира по-специално върху фигурата на Добри Христов, един от първите български изявени композитори и църковни музиканти. Изхождайки от позициите на високообразован и дълбоко православен християнин, с цялата си широкообхватна музикалнопросветна дейност Добри Христов се опитва да докаже и възпита у своите ученици своя най-чист и съкровен стремеж към изграждане на „българска“ църковна музика, такава, която до отговаря на духовните потребности на православните българи. Музика, която да не е некачествено подражание на една или друга чужда църковнопесенна практика (в случая гръцка или руска), а национална музика, която да е израз на молитвеното общение с Господа с чувствителността и сърцето на българския народ. Добри Христов посвещава живота си на тази мисия, опирайки се на всички известни тогава на българското общество исторически данни за съществуването на по-стара българска църковна музика и особено

на образците на „болгарский роспев“. В тях той вижда основание на своята идея за истински българско църковно пеене.

Проблемът се разглежда и в исторически контекст.

В т. **1.3. Приносът на Елена Тончева в изследванията на „Болгарский роспев“** се отделя внимание на неocenимите заслуги на Елена Тончева в областта на църковното музиковедие. Елена Тончева - човек и учен, който посвети живота си именно на това – да съхрани, да разкрие и предаде на следващите поколения, онова църковно музиковедие, което да бъде неизчерпаем извор занапред. В тежките години на войнстващ атеизъм тя посвещава живота си на изследване на православната църковна музика. Независимо от безмилостната цензура, във всичките си изследвания тя се стреми към научна обективност, която прозира през сянката на наложените политически пристрастия. Голяма част от усилията на Елена Тончева са насочени към откриването, реставрирането и оживотворяването на българската църковна музика. Благодарение на нейната веща задълбочена научноизследователска работа през годините, много от въпросите, свързани с произхода, практиката и пътищата на развитие на песнопенията от „болгарский роспев“ постепенно намират своя отговор. Благодарение на нейната безценна научна работа следващите поколения изследователи имат основа, върху която да продължат търсенията и откритията в областта на българската православна песенна практика.

В т. **2. „Българското“ и българската църковна музика** от първа глава са изложени онези предпоставки, които имат отношение към проблема за песнопенията, носещи етнонима „българско“ и в частност онези от тях, обозначени като „болгарский роспев“, към днешното състояние на българската църковна музика и отношението към „българското“ в съвременното богослужение. Исторически се

проследяват процесите и явленията, оказали най-силно влияние върху българската православна музикална култура от епохата на Възраждането до наши дни.

В т. 3. Осмогласието на „българский распев“ от първа глава се дава обща характеристика на осмогласната система като основен закон в богослужебната православна музика и на нейните специфични особености в песнопенията от „българский распев“. Изследването не се ограничава само в технологичните процеси. То обръща внимание върху причините за установяването на този закон в църковната музика, като се опира на факти, свързани с историята на християнството от първите векове и творенията на св. отци на Църквата – св. Василий Велики, св. Йоан Златоуст, св. Григорий Богослов, св. Амвросий Медиолански, много други и св. Йоан Дамаскин, чиято систематизация е в основата и на днес звучащата православна монодийна музика. Така осмогласието, отразяващо Божия промисъл, се превръща в основен закон, отличаващ църковната богослужебна музика от всяка друга. Важно е да се отбележи, че този закон (както всеки друг) дава общо предписание, но не слага окови на свободното творчество и развитие на църковното музикално изкуство. Огромно е богатството от напеви, от мелодии, носещи красотата на дълбоката мистика и богообщение, на съпреживяната Божия любов. Това многообразие допринася за създаването на многобройни църковни напеви и църковнопевчески школи, сред които е и тази на „българский распев“.

Песнопенията от „българский распев“ се развиват във всички видове пеене (речитативно, тропарическо, ирмологическо, стихирарическо, обширно /пападическо/) на осемте гласа, като във всеки един вид носят както характерните белези на гласа, така и тези на вида пеене.

В т. 4. Исторически сведения и химнографски особености на Скитските ирмологиони се дават исторически сведения за изследваните ръкописи, като се поставя акцент върху някои важни взаимовръзки и влияния. Разглеждат се възможните духовни и културни връзки между манастира „Голям Скит“ и българската богослужебна писмена и устна традиция, пренесени по тези земи още от тяхното покръстване през XI в., но и в по-късен период – през XIV – XV в. Силното влияние на исихастското движение върху живота на православните християни, особено след падането на Константинопол и превръщането на Атон в средище на межкултурно духовно общуване, дава своите плодове в целия православен свят. Израстнал духовно в лоното на атонското монашество, основателят на манастира Голям Скит и неговите последователи с голяма любов, чистота и усърдие, приемайки Константинополската патриаршия в нейната икумена, създават една духовна школа в изключително неблагоприятни условия. Именно тези връзки и влияния по посока византийския исихазъм, Константинополската патриаршия, монашеството на Атон, славянското богослужение – като образец за истинско духовно извисяване, са в основата на създадената в Скитския манастир богословска и певческа школа. Историята показва, че създаването на всяка църковнопевческа школа е резултат и израз на разцвет на извисена православна духовна практика – такава, каквато откриваме и в манастира Голям Скит.

Разглеждат се и химнографските особености на ръкописите в контекста на многообразието от химнографски сборници на Православната Църква и влиянието на двете основни тенденции при създаването на църковната химнография. В зависимост от характера на различните епохи (благоприятни или неблагоприятни по

отношение на Църквата) химнографските сборници изменят своето съдържание по посока обединяване и по посока разделяне (обособяване).

Дават се сведения за езика на „Скитските ирмологиони“, който Стефан Кожухаров определя като *среднобългарска редакция на богослужебните текстове*.

Т. 5. Обем и описание на изследвания мелодически материал представя обема и описва изследвания мелодически материал. Ръкописите на *Скитските ирмологиони, открити от проф. Елена Тончева през 1969 г. в гр. Букурещ*, съдържат изключително богат богослужебен песенен материал. Фокусирайки се върху една неизследвана досега част от тях, а именно стиховете на Псалом 140:1-2, се опитвам да изведа някои основни характеристики в осмогласната система на „*болгарский распев*“. Научното изследване на образците на „болгарский распев“ от различните видове пеене дава възможност да се изгради по-точна и ясна представа за тази църковнопевческа практика. Затова, по препоръка на проф. Тончева, посветих това изследване на една част от тях, която не е разработвана досега. В тази точка се очертават и мястото, значението и начина на изпълнение на псалмите в християнското богослужение и по-специално на стиховете на Псалом 140:1-2.

В т. 6. Терминологични проблеми се поставят въпроси, свързани със специализираното изследване на православната музика. При изследването на обособени системи – каквато като цяло е църковната християнска музика, а в частност множеството развили се и развиващи се поместни църковнопевчески школи, се натъкваме на много сериозен проблем по отношение на използваната терминология. Употребата на термини, носещи външни за дадена

система значения, води до неточно описание на явленията и съответно до извеждането на неточни изводи или аналогии. Ето защо, в настоящото изследване давам такова определение на използваните от мен основни термини, което в контекста на църковната православна музика отговаря най-точно на изследваната от мен музикална материя и в същото време отговаря най-близко на познатите в музикознанието термини най-вече по посока на понятията, свързани със структурните елементи, изграждащи мелоса.

Последната т. 7. **Нотация. Проблеми на транскрипцията** разглежда транскрипционните проблеми, свързани с особеностите на киевската квадратна линейна нотация, с която са изписани ръкописите на Скитските ирмологиони. Подробно са разгледани особеностите на тази нотация и са изяснени проблемни места, свързани с незакономерната употреба на знака „бемол“ и съответно правилното ѝ тълкуване. Поставят се и проблемни места, свързани с нотните стойности.

6. СЪДЪРЖАНИЕ НА ВТОРА ГЛАВА

ОСНОВНИ ХАРАКТЕРИСТИКИ В ОСМОГЛАСНАТА СИСТЕМА НА „БОЛГАРСКИЙ РОСПЕВ“ СПОРЕД СТИХОВЕТЕ НА ПСАЛОМ 140:1-2 ОТ СКИТСКИТЕ ИРМОЛОГИОНИ

В тази глава се определят основните характеристики на осмогласната система на „болгарский распев“ като се извършва подробен структурен и семиотичен анализ.

В т. 1. **Музикален строй** се разглежда музикалният строй на песнопенията от „болгарский распев“. Отговорът на въпроса за музикалния строй на откритите в ръкописи песнопения от „болгарский распев“ изглежда като че ли еднозначен – всички те се развиват изцяло в диатоническия музикален строй. Работата ми върху песнопенията по стиховете на Псалом 140:1-2 обаче повдигна няколко проблема, по един или друг начин свързани с диатонизма. Тук се разглеждат факторите, които обуславят налагането на диатонизма като най-подходящ музикален строй за църковната музика.

Още светите отци на Църквата от първите векове отбелязват, че не всяка музика е подходяща за богослужението и по-специално – не всеки звукоред отговаря на характера и целта на християнската музика. Ето защо *диатоничните звукореди се определят като най-подходящи.*

Тук извеждам и някои хипотези относно причините за налагането на диатонизма в „болгарский распев“. Една от тях е фактът, че диатоничният строеж – по основните тонове на естествения звукоред – го прави най-близък за възприемане и възпроизвеждане. След разпадането на Византийската империя Руската православна църква се опитва да поеме отговорността да бъде център на православието, което предопределя поведението ѝ във всяка една област. Културните характеристики са изключително важни за установяването на определени норми и правила. Православната култура на народите по земите на днешна Русия, Украйна, Беларус, Полша, Молдова и Румъния, в частност –

църковната музика, е показателна за двете основни търсения на Русия – от една страна, стремеж към европейска идентичност, а от друга, налагане на имперски мащаби, свързани с византийското духовно наследство. Така, от една страна, Християнската църква в Западна Европа, останала вярна на традицията от първите векове по отношение на диатонизма в сакралната музика, провокира запазването му в горе-цитираните страни, а от друга страна, граничейки с османските нашественици, чиято музикална култура е носител на силно развит усет към хроматизма и енхармонизма, православието в тези погранични зони се стреми да запази своята чистота и отлика от усета на нехристиянските народи от Изтока.

Т. 2. Обем и конструкция на гласовете съдържа подробен анализ на гласовете на „болгарский распев“ в тяхната самостоятелност, без да се свързват с една или друга теоретична музикална система. Избрах този подход при изследването, защото всяка съпоставка предизвиква определени нагласи и асоциации, обуславящи определени взаимоотношения и закономерности. Практиката на „болгарский распев“ от манастира Голям Скит не е достигнала до нас в своята реална устна традиция и множеството връзки и взаимозависимости с други песенни практики са много вероятни и възможни, но за да бъде изследването обективно тук се опитам максимално безпристрастно да изведа закономерностите на осмогласната система на тази певческа школа.

Гласовете на „болгарский распев“ от Скитските ирмологиони се развиват по т.н. църковен звукоред, но с характерни особености за всеки глас. Както отбелязва и прот. Вознесенски, при тях няма строги взаимовръзки между основен и плагален глас. Всеки от гласовете има своите специфики по отношение на звуковия обем, в който се развива мелодическата линия, по отношение на

опорните, центробежни и центростремителни тонове. Именно тези взаимоотношения са подробно разгледани за всеки глас поотделно, като в анализа са включени много примери, илюстриращи анализиранияте процеси и явления.

В резултат от извършения структурен анализ на песнопенията са изведени следните закономерности в осмогласната система на „болгарский распев“:

- Обичайният обем на осмогласно разпетите стихове на Псалом 140:1-2 е в рамките на октава (най-големи отклонения дават 1 глас, където обемът достига интервал голяма нона и 7 глас – чиста квинта).
- В повечето от гласовете съотношението между централния опорен тон и горния опорен тон е интервал терца (в 1 гл., 2 гл. и 6 гл. малка, а в 3 гл. и 8 гл. – голяма); в 4 гл. и 5 гл. – интервал голяма секунда, а в 7 гл. – чиста кварта.
- В почти всички гласове централният и заключителният тон съвпадат. Изключение правят само 5 гл. в едно от заключенията си и 8 глас.
- Само в три от гласовете началният тон съвпада с централния опорен тон (2 гл., 4 гл. и 8 гл.). В 5 гл. и 7 гл. началният тон съвпада с горния опорен тон, а в 6 гл. с долния опорен тон. Само мелосът на 1 гл. и 3 гл. започва от не опорен тон.
- Най-малката структурна единица е трихорда.
- При всички гласове основна структурна единица е тетрахорд с принадлежащите му два трихорда, чието богато вариране е в основата на мелодическото движение.

- Като основни структурни елементи се очертават трихорда, тетрахорда и секстахорда. В някои от гласовете и пентахорда.
- В почти всички гласове подосновният тон има голямо значение за развитието на мелоса, като на моменти става носител на центробежни, а на моменти – на центростремителни сили. Много често подосновният тон има и опорен характер.
- В осмогласното разпяване на стиховете на Псалом 140:1-2 откриваме преплитане на гласовете, най-силно изразено между 1 гл. и 2 гл.
- Конструирването на осмогласието на „болгарский роспев“ посредством звукосъчетанията трихорд, тетрахорд и секстахорд има дълбоки богословски основания. В тези градивни музикални елементи откриваме православно изповядване на вярата в Сътворението на света (Бит. 1-2), в Св. Троица, в Сина Божий и неговата божествена и човешка природа, в спасителната Му кръстна смърт и възкресение, в творческата синергия на човешкия дух и Светия Дух. Откриването на Божието домостроителство в музиката показва дълбоката духовна практика на нейните създатели. Това е и един от основните показатели за това дали една музика има качествата да изпълнява богослужебни функции или не.

В т. 3. Ритмоинтонационни особености се анализират ритмоинтонационните особености на осмогласната система на „болгарский роспев“, във връзка с тяхната интонационна реализация и формообразуваща функция. Говорейки за ритъм в църковната музика, имаме предвид именно ритъма като част от молитвената практика, като понятие, отразяващо връзката на мелодическите

движения с движенията на душата в разговор с Бога. Извеждат се закономерностите, свързани с ритъма в православната музика, в която принципът на *монотонност, простота и плавност* е валиден и до днес. Разглежда се значението на текста като основен формообразуващ и влияещ на ритъма елемент. Има стремеж да се създава мелодия, в която усещането за редуване на силни и слаби метрични моменти отсъства. Независимо, че като цяло църковната музика се придържа към монотонния ритъм, всяка певческа школа има свои характерни особености по отношение на ритмиката, по отношение на речитативното изпълнение и т.н. Специфични черти, повечето от които породени от усета за връзката на мелодията с текста.

Мелодическото движение в песнопенията на „болгарский роспев“ притежава характерни особености, силно изразени в отношението движение – статика на различни нива от организацията на музиката. В тези песнопения може да се говори за изключително фино третиране на проблема движение и статика в мелоса. Заради това въвеждам термина мелоритмична група. С него означавам група от тонове с определени височини и трайности, които са носители на активно движение и които се появяват периодично в мелодическата линия. Мелосът се изгражда чрез редуването на мелоритмични групи и свързващи звена между тях.

В изследването подробно са описани тези групи и многофункционалното им значение, прави се полиритмичен и темпорален анализ на мелоса.

Описаните мелоритмични групи са една част от богатството в мелоса на „болгарский роспев“, но те показват важни закономерности в изграждането на напева, непознати до този момент в православната песенна практика.

Един от най-впечатляващите принципи е уелото и с висока степен на ефективност разработване на мелоритмичните групи – факт, породен от по-различния композиционен тип мислене.

Използването на мелоритмични групи оживотворява целия молитвено-мелодичен пласт, но ако по-статичният свързващ мелос, дори и носещ скрита пулсация, е мелос, отразяващ съзерцателно настроение, то появата на тези „оживотворяващи“ мелоритмични формули като че ли говори за редуване на съзерцателност с друг вид молитвена деятелност.

Появата на определени мелоритмични групи във всички гласове и връзката им с текста говори за високо композиционно майсторство, за извисена духовна връзка между молитвения текст и неговата мелодична изява.

В т. 4. Отношения между стиха и композиционно-структурните особености на мелоса се разглеждат отношенията между стиха и композиционно-структурните особености на мелоса. Прави се дълбок структурен анализ и кратък семиотичен анализ.

В своята същност богослужебната музика е външно подчинена на словото, но със своите средства за въздействие върху човешката душа тя се превръща в мощен изразител на дълбокото съпреживяване на Божията любов, както казва св. Йоан Златоуст *извисява* човешкия дух, води го към напрегнат подвиг в търсене на Небесното Царство.

Осмогласното разпяване на Псалом 140:1-2 от Скитските ирмологиони е показателно за дълбоката връзка между молитвения текст и неговата музикална реализация. Основавайки се на структурата и съдържанието на текста мелосът следва многоаспектно неговите характеристики.

В конкретния музикален материал, обект на това изследване, дълбоката взаимовръзка музика – текст се изразява и в следния принцип – появата на нов текст се отразява чрез разпяване с нов мелос. Няма повторение на мелодически ходове извън повторенията в текста (както например се получава при куплетните форми).

Музикалната реализация на текста показва, че музиката е подчинена на словото, но следвайки неговите изисквания се превръща в изразител на най-гълбинните пластове от неговата същност.

В рамките на отделния дял мелосът изцяло следва логиката и структурата на текста, без да обособява собствени структурни единици. Връзката текст – музика е изявена на всички структурни нива. Музикалното развитие в напева се подчинява на текста на морфологично, синтактично и семантично ниво. Освен големите музикални дялове, обособени на ниво изречение в текста – дял в музиката, в напева намират пълно съответствие и най - естествено музикално изражение отделните думи. Следвайки стремежа към непрекъснатост на меломолитвеното движение, във всеки един от осемте гласа на напева се появяват характерни мелодични последования, предаващи най-точно съдържанието на молитвата.

От една страна мелосът се развива под влияние и във взаимовръзка със самия текст на всички негови равнища (морфологично, синтактично и семантично), но от друга – той е подчинен на богослужебния цикъл, намерил израз в осмогласното разпяване на един и същ текст.

Както вече споменах, осмогласната цикличност има дълбоко богословско основание. Меломолитвената материя е ярък негов изразител.

7. СЪДЪРЖАНИЕ НА ТРЕТА ГЛАВА

ТЕОРЕТИЧНИ ПРОБЛЕМИ В ИЗСЛЕДВАНИЯТА НА

МОНОДИЙНАТА ЦЪРКОВНОПЕСЕННА ПРАКТИКА

Т. 1. Писменият екзегезис и устната практика – проблеми и насоки се спира върху някои проблеми и насоки, свързани с писмения екзегезис и устната практика. Разрешаването на проблемите, свързани с теоретичното изследване и практическо изучаване на църковнопевческите практики е немислимо без съобразяването с особеностите на устната и писмена реализация на мелоса.

Писменият екзегезис е регистрация на състоянието на устната практика в определен момент от пространственоременно континуум. Той е подчинен на множество външни и вътрешни фактори, обуславящи конкретната писмена реализация, които в тази точка разглеждам в синтезиран вид.

Т. 2. Методика на изследването и нейното приложение е посветена на методиката на изследването и нейното приложение.

Научната терминология при анализирането на дадена музикалносемантична система трябва да създаде адекватен терминологичен речник, съобразен доколкото е възможно с нейната специфика, същност и обусловеност. Постигането на максимална обективност в анализа на дадена система предполага прилагането на принципи, изведени от самата нея. Липсата на традиция в систематизацията на теоретичните знания по отношение на православната църковна музика кара много изследователи да прибегват до чужди знакови системи, с които да я сравняват. Това разбира се е един възможен изследователски метод, но той не може

да изпълни всички функции, които са необходими за създаването на систематични теоретични и научни знания.

Във втора глава от настоящия труд приложих именно тази методология – аналитично изследване на музикалната система на „болгарский распев“, изведено на базата на конкретния музикален материал. Структурните и същностни взаимовръзки, обаче, се оказаха приложими към музикалната система на монодийната православна църковна музика като цяло. Затова в тази част излагам систематично приложените методи на изследване и показвам тяхното приложение към друга подобна музикална система.

Накратко методиката би могла да се систематизира по следния начин:

- Определяне обема на мелодическата линия и извеждане на звуковисочинната поредица, изграждаща конкретното песнопение.
- Определяне на опорните точки на мелодическата линия.
- Структурни елементи на мелодията.
- Ритмоинтонационни особености.
- Отношения между стиха и композиционно-структурните особености на мелоса.

Използвайки възможностите на музикалнотеоретичните методи и на компаративния метод, чрез извършването на паралелен анализ на образци от „болгарский распев“ и съвременната църковнопесенна практика в Гърция и България, са изведени общи принципи за изследване на монодийната православна песенна традиция и прилагането им към две отдалечени във времето и пространството песенни практики. Това дава основание да се изведат следните закономерности:

- Изследвайки основните елементи на музикалния език в цялостната им парадигма, с основание може да се каже, че и двете разгледани песенни практики имат една основа и тя е византийската църковнопесенна традиция;
- По отношение на обема и конструкцията монодийните песнопения показват висока степен на сходство;
- По отношение на изграждащите мелоса конструктивни елементи и двете практики показват висока степен на единство на всички равнища на музикалния език.
- Текстът играе основна формообразуваща функция;
- Общата основа, най-вече на семиотично ниво, показва необятните възможности, които дава на пръв поглед ограничената от страна на изразните средства музикална система на монодийната православна музика, неизчерпаемото многообразие в звукоизобразяването на Неизразимото.
- Богослужебната православна музика в нейната осмогласна реализация показва най-висока степен на връзка с божествената природа, изразена чрез средствата на звуковата материя.

В тази част се дава и информация за възможното приложение на тази методика.

Предложената методика би могла да осъвремени методиката на преподаване на източното църковно пеене в България, така че тя да стане по-рационална и по-разбираема от всички.

Основавайки се на тази методика би било добре екип от образовани музиканти и клиросни певци да преразгледат старите

преводи от гръцки образци и да ги оставят в стила и семантичната енергия на оригиналите.

Добре запознати с тази методика музиканти биха могли творчески да дадат своя принос за изчистване на противоречията в съвременното ни богослужение, което се дължи на това, че в съвременната богослужебна практика у нас се използват руски химнографски сборници (Октоих, Минеи и т.н.), в които редът е изложен според Иерусалимския типик, а настоящият действащ у нас типик е съобразен с Цариградския такъв. Повече от столетие този и други въпроси, свързани с грамотната музикална намеса, остават извън полезрението на българските църковни музиканти, но това отдалечава българското православно богослужение от така необходимите стройност, ясност и чистота.

Изследването на осмогласната система на „болгарский распев“ в контекста на съвременната Балканска песенна практика спомага за разкриването на закономерности и взаимовръзки, които дават възможност по-точно и ясно да се изградят научни тези и хипотези, свързани с българската църковна музика в периода преди въвеждането на Хурмузиевата невмена нотация.

На базата на това научно изследване могат да се направят следните теоретични изводи:

- Песенната практика на „болгарский распев“ в своя оригинален вид е монодийна. Многогласните варианти са от по-късен период и очевидно лишени от мелодичното богатство на хомофонната версия.
- Песнопенията на „болгарский распев“ са хомофонни, без исониращ тон.

- На всички равнища на музикалния език песнопенията от „болгарский роспев“ показват тесни връзки с византийската църковнопесенна практика.
- В много от образците на „болгарский роспев“ от Скитските ирмологиони има директни връзки и аналогии с българската народна музика - песенна и инструментална (например възходящ и низходящ скок на интервал чиста кварта и постепенното му запълване в обратна посока са често срещани както в „болгарский роспев“, така и в практиката на някогашните гуслари, преминала в днешно време в практика при гъдуларите; употребата на диатонична пентатоника и т.н.).
- Образците от Скитските ирмологиони показват, че е възможно при записването на устната традиция на „болгарский роспев“ с киевска квадратна линейна нотация част от мелоса да не е записан точно, поради съобразяване с особеностите на нотописа. Тези неточности могат да бъдат както по отношение на мелодичните орнаменти и тяхното изпълнение, така и по отношение на музикалния строй.

Изложените теоретични проблеми в изследването на монодийната църковнопесенна практика подсказват възможни пътища за бъдещи изследвания на базата на настоящия труд.

8. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Подробното изследване върху осмогласната система в стиховете на Псалом 140:1-2 от Скитските ирмологиони дава възможност да се проследят много от процесите, свързани с развитието на монодийната православна музика, с нейното разпространение в различни православни общности, при различни исторически обстоятелства. Това изследване дава ярък пример за голямата сила на Православната църква, която в една от най-съкровениите човешки изяви на творческата мощ – музиката, показва как може да се постигне единство в многообразието. Единство, произтичащо от единия, общ живот в тайнствата на Православната църква и богатство на формите, в които намира израз връзката на човек с Бога.

Изследването поставя важни музикалнотеоретични въпроси, които очакват своето развитие и разрешаване. Поставените проблеми са свързани с въвеждането на систематика в областта на музикалния език и реч, разглеждани като самостоятелни системи. Изследвания, които ще спомогнат за по-дълбокото **обективно** познание в областта на музикалната семиотика и ще допринесат за разкриването на същността на музикалния език на различни равнища. Със средствата на тези изследвания по-точно ще бъдат описвани процесите не само на технологично ниво (за което донякъде разполагаме с терминологична система, но по отношение на православната църковна музика, употребявана с конкретни уточнения), а и на по-дълбинни нива на познанието.

Задълбоченото изследване на поставената тема, постигнато посредством адекватна научна методология, доведе до следните научни резултати:

- Църковнопесенната практика на „болгарский роспев“ от Скитския манастир в с. Манява е представена в контекста на

историческите и систематическите обусловености и
взаимовръзки, в които тя се е развила;

- В дисертацията е изложен цялостен подробен анализ на осмогласната система на „болгарский роспев“ според избрания конкретен музикален материал – стиховете на Псалом 140:1-2 от Скитските ирмологиони;
- На основата на извършения анализ е изведена стройна методика за изследване на монодийната църковнопесенна практика;
- Дисертацията дава пример за приложение на методиката върху две различни музикални системи, което дава възможност за извършването на по-цялостен анализ – от технологично равнище до извеждане на композиционни модели на мислене и музикалносемантични връзки. Представени са възможностите, които методиката дава за изследване и изучаване на монодийните напеви на Православната църква;
- Дисертацията извежда някои важни проблеми на музикалнотеоретичната наука, които имат значение при изследването на православната църковна музика.

9. ОСНОВНИ НАУЧНИ ПРИНОСИ

1. За първи път се прави подробен анализ на осмогласната система на „болгарский роспев“ на всички равнища (според избрания конкретен музикален материал).

2. За първи път се извежда методика за теоретично изследване и практическо изучаване на монодийната православна музика.
3. За първи път се дава пример за приложение на методиката върху две различни музикални системи, което дава възможност за извършването на по-цялостен анализ – от технологично равнище до извеждането на композиционни модели на мислене и музикалносемантични връзки.
4. За първи път се дават обосновани решения на транскрипционни проблеми, свързани с превода от киевска квадратна линейна нотация на съвременна петолинейна нотация.

5. НАУЧНИ ПУБЛИКАЦИИ

1. Музикалният строй в осмогласната система на „болгарский распев“ (върху стиховете на Псалом 140:1-2 от Скитските ирмологиони). – под печат в сп. „Богословска мисъл“.
2. Ритмо-интонационни особености в осмогласната система на „болгарский распев“ (върху стиховете на Псалом 140:1-2 от Скитските ирмологиони). – под печат в сп. „Богословска мисъл“.
3. Обучението по църковна музика в Богословския факултет на СУ „Св. Климент Охридски“ от неговото създаване през 1923 г. до наши дни. – В: Сб. „Развитие на практическото и нравственото богословие в България: традиции, проблеми, перспективи“, София, 2012, с. 229-240.